Європа – суспільство для всіх, створене інтелектуалами

Тамара ДОРОХІНА
кандидатка історичних наук,
професорка кафедри історії України, археології та краєзнавства
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
Чернігів, Україна

Світлана ЩЕРБИНА
кандидатка історичних наук,
доцентка кафедри історії України, археології та краєзнавства
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
Чернігів, Україна

ЖІНОЧИЙ ДОСВІД ВІЙНИ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УСНОІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 р. стало подією, що радикально трансформувала соціальні, демографічні та культурні процеси в українських регіонах. Чернігівщина – прикордонний регіон, який має близько 460 км спільного кордону з росією та білоруссю і відіграє важливу стратегічну роль у системі оборони держави, – опинилася серед областей, що зазнали найперших та наймасштабніших ударів у перші тижні повномасштабної війни. Значна частина території області перебувала під окупацією або в умовах фактичної блокади. Тривала ізоляція Чернігова, масовані обстріли, руйнування критичної інфраструктури, масштабне переміщення населення та гуманітарна криза сформували складний соціальний досвід, який потребує не лише політичного й воєнного осмислення, а й системного документування індивідуальних свідчень і повсякденних практик виживання населення.

В умовах війни особливої ваги набуває усна історія як метод документування індивідуального досвіду. Усноісторичні джерела дозволяють зафіксувати ті аспекти пережитого, які не відображаються в офіційних документах або статистичних даних: емоції, страх, відчуття втрати, способи адаптації до небезпеки, повсякденні практики взаємодопомоги та виживання тощо. Саме через індивідуальні наративи стає можливою реконструкція соціальної атмосфери воєнного часу та розуміння механізмів функціонування (виживання) громад у кризових умовах.

Із 2022 р. викладачі кафедри історії України, археології та краєзнавства Навчально-наукового інституту історії і соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського спільно зі студентами в межах польових етнографічних практик здійснюють систематичний збір усноісторичних свідчень у рамках дослідницького напряму *«Повсякденне життя населення Чернігівщини в умовах російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року»* (Дорохіна et al., 2023). Польова робота здійснюється безпосередньо в населених пунктах, що перебували під окупацією, у зоні активних бойових дій, ізоляції або блокади впродовж лютого-квітня 2022 р. У 2022–2025 рр. усноісторичними опитуваннями було охоплено мешканців населених пунктів

Батуринської, Березнянської, Ічнянської, Київської, Киселівської, Козелецької, Коропської, Любецької, Малодівицької, Менської, Михайло-Коцюбинської, Новгород-Сіверської, Новобілоуської, Олишівської, Остерської, Ріпкинської, Седнівської, Сновської, Тупичівської та Холминської територіальних громад Чернігівщини. Окрему групу респондентів становили мешканці міст Чернігова, Броварів і Славутича. Зібраний матеріал формує масштабний архів повсякденного досвіду війни та водночас відкриває нові можливості для аналізу гендерного виміру воєнної пам'яті, а також допоможе у майбутньому дати оцінку подіям сьогодення (Дорохіна et al., 2025).

Однією з характерних рис сформованого масиву польових матеріалів є переважання жіночих голосів: основну частину респондентів становлять жінки віком від 18 до 90 років (Дорохіна et al., 2025). У багатьох громадах саме жінки виявилися найбільш відкритими до розмови про пережите, охоче погоджуються на інтерв'ю та детально реконструюють події окупації, обстрілів і виживання. Така ситуація частково пояснюється демографічними змінами, спричиненими війною (Щербина, 2025). Проте важливим є і соціокультурний аспект: жінки значно частіше беруть на себе функцію збереження пам'яті громади, фіксації втрат та підтримання повсякденного життя в умовах катастрофи, що підтверджується багатьма соціологічними та історичними дослідженнями.

Попри це, у багатьох усноісторичних і меморіальних проєктах жіночий досвід війни все ще залишається недостатньо представленим. Домінує традиційна андроцентрична модель воєнного наративу, де центральне місце посідає фронтовий досвід, військові дії, бойові операції та героїка збройної боротьби. Натомість досвід цивільного виживання, турботи, волонтерства, підтримки дітей і громади часто сприймається як «другорядний» або «неісторичний». Такий підхід звужує розуміння війни як складного соціального процесу та унеможливлює повноцінне осмислення механізмів функціонування суспільства під час кризи (Кісь, 2015).

Жіночі наративи про війну є особливо цінними саме тому, що вони дозволяють побачити війну поза межами виключно військового досвіду. У цих свідченнях війна постає як досвід щоденного виживання: пошук їжі та води, облаштування укриттів, турбота про дітей і літніх людей, організація взаємодопомоги, підтримка морального стану громади. Через такі практики виявляються приховані механізми соціальної стійкості, які часто залишаються поза увагою офіційних історичних інтерпретацій.

Польовий матеріал, зібраний у громадах Чернігівщини, демонструє, що жінки не лише фіксують пережите, а й активно інтерпретують власний досвід, надають йому морального та емоційного значення. У багатьох інтерв'ю простежується прагнення пояснити пережите не тільки як особисту трагедію, а як колективний досвід громади. Це робить жіночі розповіді важливим джерелом для дослідження процесів формування локальної пам'яті про війну.

Методологія дослідження. Дослідження базується на матеріалах усноісторичних інтерв'ю, записаних у громадах Чернігівщини протягом 2022 –2025 рр. Польова робота здійснювалася у селах, селищах і містах, що перебували під окупацією або зазнали інтенсивних обстрілів, перебуваючи в ізоляції (блокаді). Варто

підкреслити, що під час роботи з респондентами структура питальника та послідовність основних запитань залишаються незмінними, однак дослідник може ставити додаткові уточнювальні запитання для детальнішого розкриття окремих аспектів теми. Крім того, респондентам надається можливість акцентувати увагу на найбільш значущих для них аспектах пережитого, висловлювати власні враження й оцінки перебігу подій, поведінки окупантів, місцевих мешканців тощо, а отримана інформація обов'язково фіксується дослідниками.

Особливу увагу приділено етичним аспектам збору свідчень. Робота з людьми, які пережили травматичний досвід війни, вимагає підвищеної чутливості з боку дослідника. Саме тому інтерв'ювання здійснювалося відповідно до принципів травмаінформованого підходу, що передбачає добровільність участі, право респондента перервати розмову або перенести на інший час, створення доброзичливої та безпечної атмосфери спілкування. До прикладу, жіночу емоційність, у порівнянні з чоловічою, відзначили усі студенти, які працювали з респондентами. Інколи розмова тривала до трьох годин. Були і сльози, і обурення, і розповідь поза питаннями питальника, спогади «до війни і під час війни» тощо, проте дослідники завжди дотримувалися форми довірливої розмови, де важливою була не лише фіксація фактів, а й емоційна підтримка оповідача (Дорохіна et al., 2025).

Теоретичну основу дослідження складають підходи феміністської усної історії, які акцентують увагу на необхідності включення жіночих голосів у процес формування історичної пам'яті. Представники цього напряму наголошують, що жіночий досвід тривалий час витіснявся з «великої історії» через домінування чоловічих моделей історичного наративу.

Для аналізу зібраних матеріалів було застосовано метод тематичного аналізу, що передбачав виокремлення ключових смислових аспектів у усноісторичних матеріалів респонденток. Основну увагу зосереджено на емоційно-психологічному стані населення, особливостях поведінки в умовах окупації, ізоляції та бойових дій, реакціях на дії окупаційних сил, дезінформацію та фейкові повідомлення, оцінці діяльності місцевої влади у перші місяці повномасштабного вторгнення, питаннях релігії, способах подолання травматичного досвіду, а також трансформації усталених поглядів і ціннісних орієнтирів. Такий підхід дав змогу простежити як спільні риси жіночих свідчень, так і специфіку досвіду окремих категорій респонденток.

Результати дослідження. Аналіз зібраних інтерв'ю засвідчив, що жіночі свідчення про війну мають низку характерних особливостей. Насамперед вони вирізняються високим рівнем емоційної та сенсорної деталізації. Жінки детально описують звуки вибухів, поведінку людей, дитячі реакції, знаходження в укритті, наслідки пережитого страху. У багатьох розповідях простежується особлива увага до морально-психологічного та тілесного досвіду війни: безсоння, тремтіння, відчуття постійної напруги, зміни сприйняття часу.

Характерною рисою жіночих свідчень є їхня повсякденність. На відміну від багатьох чоловічих наративів, які часто концентруються на подіях і фактах, жіночі історії значною мірою будуються навколо щоденних практик виживання. Респондентки розповідають про те, як шукали воду, готували їжу без електрики,

облаштовували місця для ночівлі в підвалах, підтримували дітей і літніх людей. Свідчення жінок довело, що вони більш чутливі, інколи не можуть контролювати емоції, проте у складних ситуація вони можуть зосередитися, сконцентруватися і вирішувати багато проблем, допомагати і підтримувати тих, хто цього потребує.

Через ці описи війна постає не лише як сукупність бойових дій, а як руйнування звичного світу повсякденності.

Окремий тематичний блок утворюють наративи волонтерок. У більшості випадків волонтерська діяльність описується як відповідь на кризову ситуацію, що виникла після початку вторгнення. Багато респонденток підкреслюють, що до 2022 р. не мали досвіду громадської активності, однак війна змусила їх брати на себе відповідальність за інших. Волонтерство ставало способом повернути відчуття контролю над життям, подолати безпорадність і знайти сенс у ситуації постійної небезпеки.

У розповідях волонтерок часто поєднуються особистий біль і публічна діяльність. Жінки розповідають про втрату рідних, руйнування власних будинків, але водночас говорять про необхідність допомагати іншим. Це створює особливий тип наративу, де особисте переживання травми трансформується у форму громадянської дії.

Не менш важливими є інтерв'ю очільниць громад та працівниць місцевого самоврядування. Їхні інтерв'ю демонструють процес трансформації гендерних ролей у кризових умовах. У багатьох громадах саме жінки координували евакуацію населення, організовували постачання гуманітарної допомоги, підтримували зв'язок між мешканцями та брали участь у вирішенні побутових проблем. Респондентки часто описують цей досвід як несподіваний для себе: вони не сприймали себе лідерками до війни, однак обставини змусили їх діяти.

У цих свідченнях помітною є тема відповідальності. Жінки говорять про відчуття, що «не можна було зламатися», оскільки від їхніх рішень залежало виживання інших людей. Таким чином, війна сприяла формуванню нових моделей жіночої агентності та переосмисленню власної соціальної ролі (Марценюк, 2023).

Особливе місце серед зібраних свідчень посідають інтерв'ю з учительками та вихователькими. Їхні розповіді є важливим джерелом не лише для вивчення функціонування освітньої сфери в умовах війни, а й для осмислення дитячого досвіду переживання травматичних подій. Педагогині описують спроби зберегти безперервність навчального процесу навіть у період активних бойових дій, організацію дистанційного навчання, підтримання комунікації з учнями та їхніми родинами.

У багатьох інтерв'ю підкреслюється, що в умовах війни школа виконувала не тільки освітню, а й важливу психологічну та соціальну функцію. Для дітей можливість спілкування з учителями й однолітками ставала одним із небагатьох чинників стабільності в ситуації постійної небезпеки та невизначеності. Водночас педагогині звертають увагу на помітні зміни в емоційному стані та поведінці дітей: підвищений рівень тривожності, страх перед гучними звуками, порушення сну, труднощі з концентрацією уваги та ознаки емоційного виснаження.

Важливою рисою жіночих свідчень є також їхній колективний характер. Респондентки часто говорять не лише про себе, а й про сусідів, дітей, громаду загалом.

Через це інтерв'ю набувають рис колективного свідчення, де індивідуальний досвід поєднується з пам'яттю про спільно пережиту катастрофу.

Висновки. Отже, жіночі усноісторичні наративи про події повномасштабної війни на Чернігівщині становлять важливе джерело для дослідження повсякденного виміру російсько-української війни. Вони дають змогу розглядати війну не лише як воєнно-політичний процес, а і як складний соціальний досвід, що впливає на структуру громади, трансформує повсякденні практики та змінює усталені гендерні ролі.

Проведене дослідження засвідчило, що жіночий досвід війни не може розглядатися як другорядний. Саме жіночі свідчення дозволяють простежити механізми адаптації населення до екстремальних умов, практики турботи, взаємодопомоги та підтримання життєдіяльності громади в період кризи. Жінки постають не лише очевидицями подій, а й активними учасницями процесів організації суспільного життя в умовах війни.

Подальше вивчення жіночих свідчень є важливим як для розвитку сучасних історичних студій, так і для формування політики пам'яті в Україні. Систематичне документування таких матеріалів сприятиме створенню багатовимірної історії війни, у якій буде репрезентовано досвід різних соціальних груп і локальних спільнот.

Бібліографія / References:

Дорохіна, Т. & Коваленко, О. (2025). З досвіду усноісторичних досліджень повсякденного життя мешканців Чернігівщини під час російсько-української війни у 2022–2024 рр. *Сіверщина в історії України*: Збірник наукових праць, 18, 237–239.

Дорохіна, Т., Коваленко, О. &Токарєв, С. (2025). Основні напрямки етнографічних досліджень в Навчально-науковому інституті історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*, 34(190), 73–80.

Дорохіна, Т. & Коваленко, О. (2023). Усні історичні джерела про повсякденне життя мешканців Чернігівщини під час російської агресії. *Війна, наука та емоції: (не)нові концепції і підходи: Збірник матеріалів круглого столу*. 28–32.

Кісь, О. (2015). Усна жіноча історія як феміністський проект: західні теорії, пострадянські контексти, українські практики. *Народознавчі зошити*, 6, 1386–1405.

Марценюк Т. (2023). Не хочуть бути жертвами: як війна змінює українських жінок і ставлення до них в Україні та світі. Радіо Свобода. https://www.radiosvoboda.org/a/feminizm-hender-viyna-ukrayinski-zhinky-bizhenky/32221558.html

Щербина, С. (2025). Роль усної історії та етнографії у формуванні національної ідентичності в умовах війни. *Проблемні питання та перспективи розвитку вищої освіти та науки в Україні в умовах воєнного стану: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції.* 169–172.